Ольга Мурашова

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРЕХОДУ ДО НЕПУ

Анотація. *У статті висвітлено специфіку закріплення більшовицького режиму в Подільському регіоні, розкрито чинники поразки комуністів під час виборчих перегонів до сільських і волосних органів представницької влади в січні 1921 р., а також механізми забезпечення їхньої перемоги на повітовому рівні. Проаналізовано тенденції соціально-економічного розвитку у регіоні. Визначено вектор політики радянської влади щодо освітньої та культурної сфер.*

Ключові слова: *більшовики, комнезами, виборча кампанія, селянські повстання, криза.*

Olha Murashova

SOCIO-POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF PODILLIA GOVERNORATE DURING THE ESTABLISHMENT OF THE BOLSHEVIK REGIME ON THE EVE OF THE TRANSITION TO THE NEP

Abstract. *The article highlights the specifics of the consolidation of the Bolshevik regime in the Podillia region. It reveals the factors behind the defeat of the communists during the elections to village and volost representative bodies in January 1921, as well as the mechanisms used to ensure their victory at the county (povit) level. The trends of socio-economic development in the region are analyzed. The vector of the Soviet government's policy regarding the educational and cultural spheres is identified.*

Keywords: *Bolsheviks, Committees of Poor Peasants (Komnezamy), election campaign, peasant uprisings, crisis.*

В умовах триваючої відсічі російській збройній агресії вивчення подій на Поділлі 1920–1921 рр. набуває особливого безпекового та світоглядного значення. Аналіз інструментів більшовицького утвердження (насадження ревкомів, маніпуляції виборчим процесом, придушення національної освіти та репресії проти продовольчого сектору) дозволяє розкрити історичну тяглість окупаційних технологій, які агресор застосовує і в сучасній війні проти України. Водночас висвітлення фактів поразки комуністів на низових виборах січня 1921 р. та масштабів селянського спротиву дає змогу спростувати ворожі історичні міфологеми й продемонструвати глибоке органічне неприйняття українським суспільством тоталітарних моделей управління. Різні аспекти цієї теми висвітлювалися у працях Л. Громової та А. Пономаренка [2], О. Стадник [11, 12], С. Кульчицького [5], О. Завальнюка [4] М. Олійника [8]та інших науковців.

Основна мета дослідження полягає у здійсненні аналізу становища Поділля напередодні переходу до нової економічної політики.

Станом на кінець 1920 р. до складу Подільської губернії входило 12 повітів та 143 волості. За підсумками перепису населення 1920 р. чисельність жителів краю становила 2 763 433 особи (з них селяни – 2 381 963 особи, або 86,2 %), а рівень щільності був найвищим у республіці та досягав 90 осіб на одну квадратну версту. З огляду на це губернська адміністрація розглядала регіон як територію з високим рівнем аграрного перенаселення та планувала примусово або добровільно переселити 200 тисяч подільських селян до малозаселених областей України [8, с.124].

Встановлення контролю над регіоном червоною армією протягом червня – листопада 1920 р. супроводжувалося насадженням ревкомів військовим командуванням. Загальне координаційне керівництво покладалося на осередки КП(б)У — політичної сили, яка декларувала власну монополію в умовах диктатури пролетаріату. Втім, повноцінно реалізувати владні функції компартійним осередкам заважала надзвичайна нечисельність губернського партійного апарату. Щоб стабілізувати роботу губернського осередку, ЦК КП(б)У упродовж березня – вересня 1920 р. направляє на Поділля 76 кадрових функціонерів. Вжиті заходи, а головне — закріплення за компартією статусу єдиного владного суб'єкта, зумовили зростання її лав. Як наслідок, у січні 1921 р. подільська організація КП(б)У вже нараховувала 677 членів та 525 кандидатів [6].

Дефіцит партійних кадрів перешкоджав більшовикам належно організувати агітаційно-пропагандистську роботу, здійснювати належний вплив на функціонування ревкомів і утримувати під контролем усі сфери життєдіяльності регіону. Спираючись на досвід губерній із раніше утвердженим радянським режимом, на допомогу компартійним структурам почали формувати комітети незаможних селян (комнезами, КНС). За своєю суттю вони слугували інструментом ескалації класового протистояння між сільською біднотою та заможним селянством. Станом на грудень 1920 р. у подільських селах виникло 327 таких осередків [15, с. 59].

Відсутність наприкінці 1920 р. низових структур КП(б)У та КНС у більшості населених пунктів і волостей залишала діяльність ревкомів фактично безконтрольною. Шлях подолання цієї проблеми управлінці вбачали в організації виборчої кампанії до рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів усіх щаблів.

Обов'язки щодо підготовки та проведення виборчої кампанії, запланованої на січень – лютий 1921 р., було покладено на революційні та партійні комітети. З метою забезпечення «партійного керівництва виборами» губернський комітет спрямував до повітів своїх спеціальних уповноважених. Для встановлення жорсткого контролю над перебігом голосування на кожному зібранні виборців мусили бути присутні щонайменше двоє представників компартійного апарату.

Однак підсумки січневих виборів 1921 р. до рад низового рівня (сільських та волосних) викликали глибоке незадоволення партійного керівництва.

Утвердження радянського режиму супроводжувалося поширенням на території Поділля заходів «воєнного комунізму», квінтесенцією якого стала продовольча розкладка. Численні селянські звернення та скарги засвідчують,

що вилучення продовольства відбувалося із застосуванням відвертого насильства — проводилися свавільні затримання й обшуки без оформлення належних протоколів чи надання розписок. Одночасно кожна радянська установа самостійно залучала селян до гужової повинності без ведення обліку та виплати грошової компенсації. За таких обставин найменший побутовий інцидент міг стати поштовхом до масштабного збройного вибуху. Зокрема, коли в жителя села Бабчинці Ямпільського повіту влада «вилучила самогонку та куб для неї», це вилилося у спалах 3 лютого 1921 р. селянського повстання. Збройний виступ стрімко поширився на території Ямпільського та Могилівського повітів, охопивши від 15 до 17 тисяч учасників. Для придушення спротиву командування розгорнуло масштабну каральну операцію, залучивши чотири піхотні полки, бригаду червоної армії та міліцейські загони. Після дводенних запеклих боїв 10 лютого повстанський рух було придушено, а в окупованих населених пунктах каратели розпочали так зване «умиротворення» місцевого населення [8, с. 166].

Управлінські кола торжествували після придушення виступу, сподіваючись, що ця військова перемога змусить переважну більшість селянства визнати легітимність радянського режиму. Втім, такі розрахунки виявилися марними. Ключовими чинниками подальшого відчуження селян стали інтенсифікація викачування продовольчої розкладки та постанова V Всеукраїнського з'їзду рад у березні 1921 р., яка обмежувала користування землею дев'ятирічним терміном — замість очікуваної селянами передачі її у приватну власність [5, с. 244].

Воєнні події вкрай негативно позначилися на стані промислового сектору Поділля. З-поміж 811 підприємств, які функціонували в краї до 1914 р. (що становило 10 % загальноукраїнського промислового потенціалу), станом на квітень 1921 р. бездіяли. Найбільших втрат зазнала винокурна галузь: з 102 заводів половину було повністю зруйновано, а працювати продовжували лише дві гуральні із залученням 235 робітників. Показово, що практично на всіх фабрично-заводських об'єктах «помічено повну відсутність дисципліни». До того ж у регіоні зазнали руйнувань 50 % житлового й адміністративного фонду та 80 % шляхів сполучення [7, с. 275].

Ключову роль у забезпеченні потреб аграрного сектору, населення та промисловості відігравала наймасовіша галузь подільської економіки — кустарна промисловість, в якій на квітень 1921 р. було задействовано 65 тисяч осіб. Утім більшовицькі органи владної вертикалі, виходячи з класових догм, демонстрували ворожість до кустарів та ремісників. Невипадково на сторінках губернської газети «Вісті» у березні 1921 р. зазначалося, що до кустарного промислу залучена «дрібна буржуазія, яка звикла до легкої наживи та спекуляції» [14].

Дискредитуючи ідеологічних опонентів у межах реалізації курсу «воєнного комунізму», більшовицькі органи на Поділлі, за аналогією з іншими регіонами, наклали повну заборону на товарно-грошові відносини й будь-яку торговельну діяльність. Паралельно відбувалося цілеспрямоване формування суспільної думки через періодичні видання.

За умов неможливості забезпечення життєдіяльності легальним шляхом чисельні верстви населення вдавалися до контрабандного промислу. Згідно з

оцінками офіційних джерел, цим видом діяльності було «зайнято майже 90 % населення». Осередками найбільшого поширення контрабанди виступали прикордонні міські поселення та містечка: Волочиськ, Городок, Гусятин, Дунаївці, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Зіньків, Фрампіль, Смотрич, Ямпіль тощо [8, с.186].

Зважаючи на тривалу присутність українських державних інституцій на території Поділля та високий рівень лояльності подолян до УНР, більшовицьке керівництво мусило публічно декларувати свою «українськість». Наприклад, Новоушицький повітовий виконавчий комітет 10 січня 1921 р. ухвалив рішення про те, що «всі накази, які виходять з виконкому та його відділів, повинні обов'язково писатися українською мовою». Однак абсолютна більшість документації укладалася російською мовою або суржиком, що зумовлювалося низьким освітньо-кваліфікаційним рівнем співробітників радянсько-партійного апарату.

Майже одразу після встановлення контролю над Поділлям більшовицький режим розгорнув процес демонтажу освітньої системи доби УНР як класово й ідеологічно ворожої, розпочавши натомість будівництво радянської моделі. З-поміж 4194 шкільних закладів, що діли в 1919 р., станом на 1 січня 1921 р. функціонувало лише 3035. У них здобували освіту 185,6 тис. учнів та викладали близько 5,5 тис. учителів, що покривало лише 60 % від реальної потреби. Для дітей-сиріт було мережево організовано 44 дитячих будинки. Показово, що під час комплектування керівних кадрів освітньої галузі Подільський губком КП(б)У висловлював занепокоєння тим, що існує «недостатньо свідомих і відданих радвладі керівників, а якщо і є віддані, то дуже мало що тямлять в роботі» [3, с. 178].

Таким чином, процес утвердження більшовицького режиму на Поділлі, насадження «диктатури пролетаріату» та реалізація заходів «воєнного комунізму» наразилися на активний збройний спротив місцевого населення та зумовили провал владної верхівки на січневих виборах 1921 р. до сільських і волосних рад. У сукупності із глибокою соціо-економічною кризою в інших підконтрольних більшовикам губерніях це примусило X з'їзд РКП(б) у березні 1921 р. ухвалити рішення про перехід до нової економічної політики, що супроводжувалося нівелюванням здобутків доби УНР у сферах народної освіти та культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
2. Громова Л. П., Пономаренко А. Б. Роль Червоної Армії у партійному та державному будівництві в Подільській губернії на початку 20-х рр. (за матеріалами державного архіву Вінницької області). Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. Вінниця, 2005. Вип. 9. С. 251-255.
3. Гудима В. В. Освітня діяльність органів самоврядування Поділля в добу Директорії УНР (листопад 1918 – лист. 1920 рр.) Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. 2008. №12. С.176-183.
4. Завальнюк О. М. Утворення та діяльність державних українських університетів (1917– 1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський, 2011. 644 с.
5. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ, 2013. Кн. 1. 504 с.

6. Петровський Г. Радянська влада на Поділлю. Вісти. Орган губревкому Поділля та губпарткому КП(б)У. 1921. № 38 (118). 20 лют.
7. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): Збірник документів і матеріалів. Вінниця, 1957. 560 с.
8. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах). Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник. Хмельницький, 2008. 268 с.
9. Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року. Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник. Хмельницький, 2010. 80 с.
10. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Іст. нариси. Київ, 2002. 951 с. 25. Приговор. Праця кличе! Видання Подільського губерніяльного відділу Укрроста. 1921. № 11 (111). 21 січ.
11. Стадник О. О. Деякі особливості суспільно-політичних процесів у подільському селі в період нової економічної Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. Вінниця, 2009. Вип. 15. С. 224-228.
12. Стадник О. О. Формування місцевих органів радянської влади на Поділлі в 20-ті рр. XX ст. Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. Вінниця, 2008. Вип.13. С. 271-274.
13. Тітова Н. В. Політика "українізації на території Подільської губернії УСРР (1920–19323 роки): історико-правовий аналіз. Наук. вісник Ужгородського нац-го ун-ту. Серія: Право. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 55-59.
14. Товариші селяне! Вісти. Орган губревкому Поділля та губпарткому КП(б)У. 1921. № 62 (137). 27 бер.
15. Фролов М. Комітети бідноти та комітети незаможних селян у системі партійно-державного контролю в Україні 1920–1930-х рр. Проблеми гуманітарних наук: Наук. записки Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Дрогобич, 2009. Вип. 24. С. 53-70.

Олег Мельничук, Сергій Герасимчук

РОЗКУРКУЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА НА ПОДІЛЛІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ: МЕХАНІЗМИ, ПРАКТИКИ ТА НАСЛІДКИ

Анотація. *У статті досліджено особливості реалізації політики розкуркулення та перерозподілу селянської землі на Поділлі в першій половині 1920-х років, зокрема роль комітетів незаможних селян у вилученні земельних ділянок і майна заможних господарств. На основі архівних документів проаналізовано адміністративний тиск, порушення майнових прав селян, судові та прокурорські механізми оскарження незаконних рішень, а також земельні конфлікти й форми селянського спротиву. З'ясовано, що перерозподіл землі не завжди поліпшував становище найбідніших господарств, а розкуркулення було інструментом реалізації більшовицької аграрної політики, що супроводжувався соціальними конфліктами, порушенням законності та посиленням контролю над селянством.*

Ключові слова: *Поділля, більшовицька влада, аграрна політика, розкуркулення, комітети незаможних селян, земельні відносини, селянство, майнові конфлікти.*